

Razvoj demokratskih institucija u Ateni

Miličević-Capek, Zoran

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:156474>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-25**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni)

Zoran Miličević-Capek

Razvoj demokratskih institucija u Ateni

Završni rad

Zadar, 2017.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni)

Razvoj demokratskih institucija u Ateni

Završni rad

Student/ica:

Zoran Miličević-Capek

Mentor/ica:

prof. dr. sc. Anamarija Kurilić

Zadar, 2017.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Zoran Miličević-Capek**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Razvoj demokratskih institucija u Ateni** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. rujna 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
2. RAZVOJ DEMOKRATSKIH INSTITUCIJA U ATENI.....	6
2.1. REFORME KLJUČNE ZA RAZVOJ ATENSKE DEMOKRACIJE.....	9
2.1.1. SOLONOVE REFORME I TIRANIDA.....	11
2.1.2. KLISTENOVE REFORME.....	15
2.1.3. EFIJALTOVE I PERIKLOVE REFORME I POKUŠAJ USPOSTAVE OLIGARHIJE.....	23
3. ZAKLJUČAK.....	28
SAŽETAK.....	30
SUMMARY.....	31
4. LITERATURA.....	32

1. UVOD

U ovome radu će biti prikazan razvoj političkog sustava u antičkoj Ateni, od sinoikizma (10.-8. st. pr. Kr.) do kraja Peloponeskog rata (404. g. pr. Kr.) i obaranja oligarhije. Atenski ustav će kroz stoljeća proživljavati transformacije uslijed potaknutih reformi i političkih previranja, tako da će sadržaj i značaj tih reformi biti opisan, kao i glavni sudionici presudnih događanja. Cilj rada je prikazati koje su to reforme zbog kojih je došlo do uspostave demokracije, i kako je do njih došlo. Promjene u atenskom ustavu su navedene kronološkim redoslijedom.

Rad je napravljen uz pomoć domaće i strane navedene literature. Služio sam se djelima domaćih autora Lisičara i Musića te prijevodom drugog sveska zbirke *Povijest*, dok sam od strane literature najviše koristio djela autora Sarah B. Pomeroy, J. Thorleya i dva sveska *The Cambridge Ancient History*, ali mi je pomoglo i Langovo djelo.

2. RAZVOJ DEMOKRATSKIH INSTITUCIJA U ATENI

Prema Tukididu sinoikizam, odnosno, ujedinjavanje naselja u jedno, na području Atike dogodio se prije Trojanskog rata, a proveo ga je mitski atenski kralj Tezej. Grci su obično važne događaje prije razdoblja pismenosti pripisivali legendarnim osobama. Do sinoikizma je dolazilo zbog vanjske opasnosti uslijed koje su se okolna naselja pripajala onom većem naselju s utverdama.¹ Smatra se da je Trojanski rat vođen oko 12. st. pr. Krista, a na temelju sačuvanih odlomaka antičkih pisaca sinoikizam se datira u razdoblje između 10. i 8. st. pr. Krista. Pretpostavlja se da je proces ujedinjenja dovršen tijekom 8. st. pr. Krista.²

Polis Atena je imao na početku monarhijsko uređenje, ali se ne može datirati kada je točno uvedeno. Početkom 8. stoljeća zbačena je monarhija te je aristokracija prigrabila vlast. Može se reći da je monarhija tada dokrajčena, ali nije pala odjedanput već je slabila u procesu koji je trajao dok su kralju postupno oduzimate vladarske ingerencije. U doba monarhije gradom se upravljalo iz tzv. kuće božice. U toj monarhovoju kući postojalo je zajedničko ognjište koje je označavalo postojbinu cijele zajednice, a tamo su se vršila žrtvovanja. Slabljenje kraljevskog autoriteta se ogleda u stvaranju državnih dužnosnika arhonta i polemaha koji su u ovo doba bili doživotno na izabranoj dužnosti. Potom je uveden izbor i za kralja, čime monarhija prestaje biti nasljedna. Kraljevskim dinastijama Erehteida i Medontida ime se sačuvalo kroz povijest.³

Aristokracija je imala političku moć u svojim rukama do kraja 7. st. pr. Krista. Njeni predstavnici su bili eupatridi koji su dolazili iz najuglednijih i najbogatijih atičkih obitelji. Posjedovali su značajnu količinu zemlje koja je bila osnova njihovog utjecaja i bogatstva, dok je u prošlosti moć aristokracije bila zasnovana na podrijetlu. Zemljište je pripadalo državi sve do njegove podjele među aristokracijom čime nastaju privatni posjedi. Eupatridi su obnašali

¹ Thuc. 2, 15, 1; S.B. Pomeroy, 2004., 111; Povijest 2, 2007., 498; usp. J. Thorley, 2004., 6.

² P. Lisičar, 1971., 62, 96; J. Thorley, 2004., 6.

³ P. Lisičar, 1971., 97; A. Musić, 1942., 8; Povijest 2, 2007., 497.

dužnost arhonata koji su poslije postajali članovi areopaškog vijeća.⁴ Arhonti, areopaško vijeće i narodna skupština bili su upravna i zakonodavna tijela na čelu polisa u vrijeme kada je aristokracija vladala.⁵

U početku su postojala tri arhonta koji su bili vrhovni magistrati polisa. Prvi se nazivao arhontom te je upravljao državom tako što je predsjedao vijećem i narodnom skupštinom, a sudio je u procesima koji se ne tiču religije. Polemarh je bio odgovoran za vojna pitanja i sudio u sporovima koji uključuju osobe bez građanskog prava. Bazilej je bio zadužen za kult polisa, a sudio je u religijskim sporovima. Datacija se vršila po razdoblju službe arhonta te se on nazivao eponimom. Šest zakonodavaca koji su se nazivali tezmoteti su tijekom 7. stoljeća prije Krista stvoreni te su pridodani arhontima.⁶ Arhont, polemarh i bazilej su od 753. g. pr. Kr. svoju dužnost obavljali na deset godina, ali je ona smanjena na godinu dana u vrijeme kada je stvorena funkcija tezmoteta, 683. g. pr. Krista. Vjerojatno su bili odgovorni areopaškom vijeću i bili okruženi savjetnicima za financijska pitanja. Nije poznato na koji su način arhonti birani na dužnost.⁷

Areopaško vijeće je koncentriralo vlast u svojim rukama u 7. stoljeću prije Krista. Postojalo je i za vrijeme monarhije, ali je veći utjecaj imalo u sljedećem vremenu kada je aristokracija preuzela državno vodstvo. Arhonti su postajali njegovi članovi poslije mandata od jedne godine i to su bili do kraja života. Sastanci vijeća su se održavali na brdu Areopagu koje je bilo posvećeno bogu rata Aresu, a njegove ovlasti su bile nadzor nad svim dužnosnicima u državi kojima su imali pravo suditi. Očuvanje državnog ustava je bila glavna zadaća ovog vijeća.⁸

Za atensku narodnu skupštinu u ovom razdoblju se zna da je vodila rasprave o ratnim pitanjima i mirovnim sporazumima. Od Aristotela se saznaje kako je izabirala arhonte.⁹ Značajnija postaje tijekom 5. st. pr. Krista, kada se razvila najznamenitija demokracija u antičkom svijetu.¹⁰

⁴ P. Lisičar, 1971., 98; A. Musić, 1942., 9.

⁵ P. Lisičar, 1971., 98.

⁶ Povijest 2, 2007., 502; S. B. Pomeroy et al., 2004., 111; P. Lisičar, 1971., 97-98.

⁷ A. Musić, 1942., 8; J. Thorley, 2004., 7-8.

⁸ S. B. Pomeroy et al., 2004., 111; P. Lisičar, 1971., 98.

⁹ Arist, Pol, 2.1274a, 1-2, 15-17.

¹⁰ S. B. Pomeroy et al., 2004., 112; P. Lisičar, 1971., 98.

Svi stanovnici atenskog polisa nisu bili jednaki. Punopravnim atenskim građanima nisu pripadali meteci, robovi i žene. Stanovništvo je do kraja 8. stoljeća bilo podijeljeno na četiri file, odnosno, plemena, kako se obično prevodi ta riječ, koje su imale vojnu, religijsku i financijsku svrhu. File su sadržavale po tri fratrije, a trideset rodova je pripadalo svakoj fratriji. Ova raspodjela podsjeća na četiri godišnja doba, tri mjeseca koja čine svako godišnje doba i na dane u svakom mjesecu.¹¹ Poslije pada monarhije, uspostavljanjem aristokratskog poretka fila se dijelila na tri tritije, a tritija na četiri naukrarije. Naukrarije su u početku osiguravale brod državi, ali su imale i druge zadaće, dok sama riječ znači „domaćinstvo“. File su sadržavale i fratrije koje su vođene od aristokratskih obitelji, koje su određivale tko se može registrirati u fratriju čime se dokazivalo državljanstvo. Fratrije su bile u prošlosti „ratnička bratstva“, a do 7. st. pr. Kr., dobile su društveni i religijski značaj i imale su svog zaštitnika u nekom bogu ili heroju, a bile su zadužene za pitanja obitelji i srodstva. Rod je bila organizacija aristokratskih domaćinstava koja navodno imaju zajedničkog pretka.¹²

Pripadnik jedne aristokratske obitelji i pobjednik na Olimpijskim igrama, Kilon, organizirao je puč 632. g. pr. Kr. kako bi se dočepao vlasti, no nije uspio te se iz ovog primjera vidi koliko je bilo nesloge i trvenja među vladajućom aristokracijom. Bio je oženjen kćeri Teagena, tiranina iz Megare, koji mu je pomogao pri pokušaju uspostave vlastite tiranide u Ateni. Kilonov pokušaj osvajanja vlasti završio je na Akropoli, kada su se on i njegovi sljedbenici našli pod opsadom. Uspio je pobjeći, no njegovi sljedbenici su pobijeni po naredbi arhonta Megakla iako su se sklonili u svetište božice Atene. Time je počinjeno svetogrđe koje je utjecalo na daljnji razvoj događaja, jer je tridesetak godina kasnije obitelj Alkmeonida, kojima je pripadao Megaklo, izbačena iz Atene zajedno s kostima svojih predaka. Navodno je Kilonova obitelj utjecala na ovaj događaj jer je Alkmeonide optužila za svetogrđe. Alkmeonidi su bili aristokratska obitelj iz koje potječu važne osobe atenskog političkog života 6. i 5. st. pr. Kr. Krista, Klisten, Periklo i Alkibijad. Poznati su po prokletstvu zbog kojeg su često bili prognanici iz političkih razloga.¹³

Godine 621. atenski aristokrat Drakon napisao je zakone na osnovi običajnog prava koje je bilo na snazi u upravi i sudstvu. To su prvi pisani zakoni u antičkoj Ateni, a pratio ih je glas o okrutnosti njihovih propisa. Demad, atenski govornik iz 4. st. pr. Kr., piše da su pisani krvlju. Drakon je taj posao obavio dok je bio tezmotet. Riječ *drakon* ^{na grčkom jeziku znači zmija, pa su}

¹¹ P. Lisičar, 1971., 96, 147.

¹² S. B. Pomeroy et al., 2004., 112; J. Thorley, 2004., 8.

¹³ Povijest 2, 2007., 358; S.B. Pomeroy et al., 2004., 112; J. Thorley, 2004., 9.

stvorene pretpostavke da su svećenici bili stvarni stvaratelji ovih zakona jer se zmija štovala na Akropoli kao sveta životinja. Ovi zakoni su značajni jer su stvorene nadležnosti države neovisno o rodu kao instituciji.¹⁴ No, po onome što je sačuvano od zakonskih propisa čini se da je glas koji ih prati pogrešan. Na primjer, za ubojstvo iz nehaja krivac se sankcionira izgnanstvom što izgleda prilično blago s obzirom na reputaciju Drakonovih zakona. Ubojstvo se karakteriziralo s obzirom na namjeru počinjenja djela na ubojstvo s predumišljajem i ubojstvo iz nehaja, a uvedena je kazna za poticanje na ubojstvo. Ne možemo zaključiti puno o njegovim zakonima, jer se većina nije sačuvala, no znamo da su pokušali obuzdati borbe među aristokratskim obiteljima. Sačuvan je tzv. Drakonski Ustav koji zapravo potječe iz kasnijeg razdoblja, a njegov autor je vjerojatno oligarh koji je kredibilitet svoje politike zasnivao na tome što ju je pripisivao znamenitom zakonodavcu. Prema tom djelu timokracija je vladajući politički poredak koje spominje i Aristotel.¹⁵ Drakon je navodno osnovao vijeće (bule) čije se članstvo od 401 čovjeka popunjavalo ždrijebom, a dobna granica je bila 30 godina. Osnovao je sudski zbor od 51 efeta koji su bili nadležni za ubojstva, a bio je podijeljen u tri sudnice sa po 17 članova. Areopaško vijeće je sudilo za ubojstvo bez predumišljaja. Za slučaj ubojstva za koji nije bilo namjere efeti su sudili kod hrama Atene Palade (Paladij), za ubojstvo počinjeno u samoobrani kod hrama Apolona i Artemide (Delfinij), a u Freati, koja je po pretpostavci smještena u zaljevu Zea, ako je po drugi put nenamjerno ubojstvo počinio onaj koji je otprije prognan zbog ubojstva.¹⁶

2.1. REFORME KLJUČNE ZA RAZVOJ ATENSKE DEMOKRACIJE

Tiranida je oblik vladavine prema kojemu osoba dođe na vlast nasilno ili protupravno zadrži vlast onda kad bi se trebala odreći vlasti. Po pretpostavci sama riječ *tyrannos* označava „gospodara“ i potječe iz Lidije. U 7. st. pr. Kr. tiranida se javlja u Maloj Aziji, a u 6. st. pr. Kr. Pizistrat ju uvodi u Ateni. Postojala je i u drugim grčkim gradovima, a do kraja 6. st. pr. Kr. je skoro nestala kao politički sustav među antičkim Grcima, samo je još živjela na Siciliji. Na tiranidu se gleda kao na prijelaznu fazu u razvoju političkog sustava, koji je svoj razvoj počeo oligarhijom i kretao se prema demokraciji. Na prijelazu 5. i 4. st. pr. Kr. u Sirakuzi je nastala tzv. „kasnogrčka tiranida“, koja se može nazvati vojnom diktaturom. Pogodno tlo za osnutak tiranide su stvarali socijalni sukobi naroda i aristokrata iz kojih bi se izrodio ustanak naroda nakon kojeg bi demagog zauzeo vlast. Među pukom aristokratska vladavina nije bila

¹⁴ S. B. Pomeroy et al., 2004., 113; P. Lisičar, 1971., 99.

¹⁵ Povijest 2, 2007., 352; J. Thorley, 2004., 10

¹⁶ A. Musić, 1942., 9, 20; J.W. Roberts, 1998., 50.

popularna, dok se na tiranidu izgleda gledalo blagonaklono jer nemamo podataka o ustancima naroda. Tiranin je dijelio imovinu aristokrata nakon što je prigrabio vlast koju je stekao uz pomoć gradskog sloja.¹⁷

Plutokracija je politički sustav u kojemu pojedinci ili skupine koji imaju najviše novca imaju moć političkog odlučivanja. Javlja se u 7. st. pr. Kr. s pojavom kovanog novca u Maloj Aziji. Građani raznog podrijetla stječu bogatstvo uz pomoć pomorstva i trgovine, te se uzdižu uz bok aristokraciji, među kojom se javlja siromaštvo zbog neprilagođenosti uvjetima nastanka novčane privrede. Početkom 6. st. pr. Kr. Solon je zakonski potvrdio podjelu atenskih građana na imovinske razrede. Raspoređivao ih je po razredima nakon procjene prihoda koje su imali, pa je zbog ovog procjenjivanja plutokratski politički sustav dobio i ime timokracija. Sama riječ timokracija je složenica grčkih riječi *time* što znači procjena imovine i *kratos* što znači vladati, pa se prema tome može zaključiti da su imućniji ljudi pripadali vladajućoj grupaciji.¹⁸

Oligarhija je oblik vladavine koji se javlja u aristokratskim i plutokratskim polisima, a najbolje se može opisati kao vladavina manjine što u prijevodu s grčkog jezika ta riječ doista i znači. Tijekom 5. i 4. st. pr. Kr. u Grčkoj su se sukobljavali oligarsi i demokrati, a društvene odnose još su pogoršavali antagonizmi između bogatih i siromašnih. Oligarsi su nastojali očuvati aristokratski poredak u kojem su imali povoljan položaj, a demokrati su nastojali provesti reforme, potkopati poziciju oligarha i širokim narodnim masama donijeti povlastice koje nisu imali pod oligarsima.¹⁹

Riječ demokracija u prijevodu s grčkog znači narodna vlast. To je oblik vlasti u kojemu svi muški slobodni građani imaju pravo sudjelovati u politici, bez obzira na bogatstvo i podrijetlo. Ekonomske nejednakosti među građanima su utjecale na one političke. Značajke demokratskog političkog sustava koje Aristotel ističe su vlast većine i sloboda. Građani su jednakopravni, a rukovoditelji države se biraju prema sposobnostima. Aristotel piše da u demokratskom sustavu siromašni zbog svoje brojnosti imaju političku moć.²⁰ Herodot izdvaja obilježja demokracije: izbor dužnosnika ždrijebom, davanje izvješća o svom radu na kraju mandata i pravo političkog odlučivanja naroda putem narodne skupštine.²¹ Demokratski sustav je svoj vrhunac na prostoru antičke Grčke doživio tijekom 5. st. pr. Kr. u Ateni. Tada je

¹⁷ P. Lisičar, 1971., 82, 83; S. B. Pomeroy et al., 2004., 340; Povijest 2, 2007., 345.

¹⁸ P. Lisičar, 1971., 81, 82.

¹⁹ S. B. Pomeroy et al., 2004., 336; P. Lisičar, 1971., 82.

²⁰ Arist., Pol., 3, 5, 8; S. B. Pomeroy et al., 2004., 332; P. Lisičar, 1971., 83, 84.

²¹ Hdt., 3, 80; usp. R. K. Sinclair, 1988., 17.

narodna skupština (grč. *ekklesia*) bila institucija s najvećim ovlastima u državi. No, bilo je puno stanovnika koji nisu imali političkih prava, među kojima su bili meteci, robovi i žene. U 7. st. pr. Kr. na otoku Hiju je postojao politički sustav koji je imao elemente demokracije, a u 6. st. pr. Kr. u Elidi, Mantineji i Argu.²²

2.1.1. SOLONOVE REFORME I TIRANIDA

Dio Atenjana kasnog 5. i 4. st. pr. Kr. je smatrao mitskog kralja Tezeja osnivačem i pokretačem demokracije, dok je većina na to mjesto uzdizala Solona. U prošlosti Atene je bilo još više uobičajeno da se važni događaju pripisuju mitskim osobama kao što je Tezej. No, Solon je bio stvarna osoba koja je zaslužna za uvođenje prvih značajnijih reformi atenskog ustava. Između ostalih izvori za razdoblje Solonovih reformi su Aristotel i Plutarh. Solon je imao aristokratsko podrijetlo, volio je putovati te se bavio pjesništvom. Od pjesničkih djela ostalo je 28 ulomaka, a najpoznatije djelo se zove „Salaminska elegija“. Uvršten je u sedam antičkih mudraca te je bio vrlo ugledan. Bio je ratni heroj, a obogatio se uz pomoć trgovine što ga je razlikovalo od zemljišnih aristokrata.²³ Cilj Solonovih reformi bilo je iskorijenjivanje tiranije kao oblika vlasti jer su se aristokratske obitelji borile za apsolutnu prevlast.²⁴ Godine 594. ili možda 70-tih godina 6. st. pr. Kr. Solon postaje arhont sa ciljem provođenja reformi kako bi poboljšao ekonomske i političke prilike u Ateni. Dogovor s areopaškim vijećem je bio takav da će njegove reforme stupiti na snagu unutar deset godina.²⁵ Solon je umanjio politički utjecaj aristokratskih obitelji i uspostavio načelo prema kojemu se sudjelovanje u vlasti temelji na sposobnosti. U antičkom svijetu vlast je proizlazila ili iz religijske legitimnosti ili se zbog osvajanja nametnula određena etnička skupina koja je vladala ostalim skupinama, tako da je Solonovo načelo bilo velika inovacija.²⁶

Solonove ekonomske reforme bile su pokušaj da se poveća atenska proizvodnja pomoću nekoliko mjera. Jedna od njih je sisahtija kojom su ukinuti dugovi koji su se odnosili na zemljište ili osobnu slobodu. Sisahtija nije išla u prilog bogatim obiteljima koje su bili zajmodavci. Skinuo je hipoteku sa zemlje siromašnih seljaka u statusu *hektemorioi* te je ukinuto dužničko ropstvo. To su seljaci koji su zbog duga zemljoposjednicima morali davati

²² P. Lisičar, 1971., 84.

²³ Povijest 2, 2007., 354; P. Lisičar, 1971., 100; S.B. Pomeroy et al, 2004., 114; R. K. Sinclair, 1988., 1; J. Thorley, 2004., 11.

²⁴ R. K. Sinclair, 1988., 1.

²⁵ J. Thorley, 2004., 11.

²⁶ Povijest 2, 2007., 503.

šestinu prihoda pod prijetnjom kazne ropstva.²⁷ Od namirnica, samo su se masline mogle izvoziti, a cilj je toga bio sprječavanje izvoza namirnica koje će postići veću cijenu vani nego kod kuće. Uveden je novčani i težinski sustav mjera koji je vrijedio u Korintu, Eubeji i njihovim kolonijama u Italiji i na Siciliji. Trgovina je usmjerena na nabrojana područja, a atenski suparnici Megara i Egina više nisu bili toliko značajni za njenu trgovinu. Položaj dužnika je bio povoljniji, a bilo je lakše preći u viši imovinski razred.²⁸

Solon je htio smanjiti utjecaj aristokracije te je želio omogućiti sudjelovanje u vlasti i onima koji su imali bogatstvo i zemljišta, a nisu bili iz aristokratskih obitelji. Četiri imovinska razreda bili su osnova novog državnog uređenja.²⁹ Pentakozioimedimni, hipeji, zeugiti i teti bili su četiri razreda koje je Solon svojim zakonom priznao, jer su oni postojali od prije. U prvu skupinu su spadali oni koji su imali godišnji prihod od barem 500 medimna žita ili vina i ulja, hipejima je godišnji prihod iznosio preko 300 medimna, zeugitima između 200 i 300 te su teti bili oni kojima je prihod bio manji od 200 medimna.³⁰ Aristokrati su činili većinu pentakozioimedimna, mada ni broj onih koji njima nisu pripadali nije bio zanemariv. Drugi imovinski razred je dobio ime po hipejima koji su opremali konja i bili konjanici u vrijeme rata. Naziv zeugiti vjerojatno je označavao mogućnost kupnje hoplitskog oklopa, ali je moguće da predstavlja one koji su mogli osigurati jaram volova. Riječ teti prvotno je označavala zavisnog seljaka, koji je poslije postao bilo kakav najamni radnik. Teti su vjerojatno u vrijeme Solonovih reformi činili više od polovice stanovništva.³¹ U skladu s vojnom organizacijom pentakozioimedimni i hipeji su davali konjicu, zeugiti su spadali u teško pješništvo, a teti u lako pješništvo. Uz staro areopaško vijeće stvoreno je vijeće (bule). Areopaško vijeće je bilo nadležno za rodovska pitanja. Vijeće (bule) se popunjavalo sa 100 predstavnika iz svake file.³² Nema podataka o radu vijeća (bule) do kraja 6. st. pr. Krista, ali se zbog tradicije pretpostavlja da je postojala te se smatra da teti nisu mogli biti predstavnici vijeća.³³ Aristotel samo spominje postojanje vijeća (bule), dok Plutarh opisuje nadležnosti koje ima.³⁴ Zadaća vijeća (bule) je bilo nadgledanje državnih službenika i pripremanje dnevnog reda za narodnu skupštinu te je neke funkcije preuzelo od areopaškog vijeća. Članovi narodne skupštine su bili svi muški građani, ali je politička moć tih članova bila

²⁷ S.B. Pomeroy et al., 2004., 334; J. Thorley, 2004., 10, 11.

²⁸ P. Lisičar, 1971., 101; A. Musić, 1942.,10; J. Thorley, 2004., 12-13.

²⁹ J. Thorley, 2004., 13.

³⁰ P. Lisičar, 1971., 100.

³¹ S. B. Pomeroy et al., 2004., 340; J. Thorley, 2004., 14.

³² P. Lisičar, 1971., 101.

³³ J. Thorley, 2004., 15.

³⁴ Arist., Ath. Pol, 8.4.; Plut., Sol., 19. 1.

ograničena. Narodna skupština je imala nadzor nad državnim dužnosnicima.³⁵ Arhonti su vršili izvršnu vlast i bili čuvari državne riznice na Akropoli nad kojom su stražarili magistrati koji su se nazivali poleti. Jedanaest magistrata i kolakreti su izdavali smrtne kazne i oduzimali imovinu osuđenih, koju su poleti poslije prodavali. Dijeljenje mesa žrtvenih životinja je bila prvotna zadaća kolakreta, a Solon im je odredio brigu za državne troškove.³⁶

Osnovani su sudovi (zvani *heliaia*) kojima su se građani mogli žaliti na odluke arhonata i na nezakonito postupanje magistrata. Svi imovinski razredi su služili kao porotnici u njima te se čini da su ovi sudovi bili odjeljenja narodne skupštine ili zapravo cijela narodna skupština koja se sastajala kako bi sudila. Svi su građani, bez obzira na podrijetlo, bili dio pravosudnog sustava i to je revolucionarna novina. Članovi ovog suda su prije stupanja u službu morali dati zakletvu, tzv. „eliastiko“. Areopaško vijeće je kao i ranije sudilo za slučajeve ubojstva te je dobilo pravo nadgledati zakone i ustav te je vjerojatno imalo pravo veta nad djelovanjima drugih službenika i institucija.³⁷

Solon je otišao iz Atene nakon što je proveo reforme, no političke tenzije su još postojale između tri političke grupacije, a to su: primorci (grč. *paralioi*), kojima je vođa bio Megaklo iz roda Alkmeonida, ravničari (grč. *pediakoi*) na čelu s aristokratskom obitelji Boutadai i brđani (grč. *diakrioi*) s vođom Pizistratom. Pretpostavlja se da su primorci bili ribari i obrtnici, ravničari veleposjednici, a brđani siromašni seljaci kojima su možda pripadali i stanovnici gradova. Od 560. do 527. godine Pizistrat je vladao kao tiranin, no nije bio na vlasti čitavo vrijeme. Od tog vremena on je bio vladar oko dvadeset godina, a u izvorima su zabilježene pozitivne stvari o njemu. Došao je na vlast kao protivnik aristokrata, uz podršku stanovnika grada i brdskih krajeva. Zanimljivost je da je bio daljni Solonov rođak, iako Pizistrat nije imao slične poglede na politiku kao on. Pizistrat je dijelio dio zemlje veleposjednika siromašnim seljacima oslonivši se na zakon koji je određivao maksimum zemlje koji se može posjedovati. Porez na prihode od 10% je stupio na snagu bez otpora, što pokazuje koliko se kvalitetno tada živjelo u Ateni. Svojom politikom išao je na ruku trgovcima i obrtnicima, a razvili su se rudarska i keramička proizvodnja te maslinarstvo. Poljoprivreda i trgovina bile su dva stupa ekonomskog jačanja Atene. Atenska trgovina se zahvaljujući Pizistratovoj politici širila Sredozemljem. Organiziranje graditeljskih radova je smanjilo stopu nezaposlenosti među siromašnim stanovništvom. Njegovim djelima se

³⁵ J. Thorley, 2004., 15.

³⁶ Povijest 2, 2007., 505.

³⁷ Povijest 2, 2007, 505; S.B. Pomeroy et al, 2004.,115; J. Thorley, 2004., 15-16.

pridodavalo i stvaranje naukrarija tj. oblasti na koje je podijeljena Atika sa svrhom novačenja u mornaricu. Atenska mornarica je bila jaka, a vojska se tada dijelila na gradsku i plaćeničku. Uveo je „suce dema“ koji su djelovali na lokalnoj razini, a osim tog manjeg dodatka nije mijenjao sadržaj Solonovih reformi niti ih je ukidao. Suci dema su imali nadležnost nad sudskim procesima u kojima su u pitanju vrijednosti do 10 drahmi, a ako su na kocki bile veće vrijednosti, onda su dijeteti donosili sudsku odluku. Dijeteti su po pravilu mogli postati građani od 60 godina, a sudili su pojedincima u slučajevima koje su im prosljedili suci dema. Vlast je držao pomoću arhonata, areopaškog vijeća i bule. Suvremenici su isticali da je Pizistratovo doba zlatno doba Atene kada je bila kulturno i ekonomski moćna. Tiranida je utjecala na razvitak demokracije jer je utjecaj aristokracije smanjen, a među stanovništvom je bilo manje ekonomskog jaza.³⁸

Hipija dolazi na čelo polisa nakon smrti oca Pizistrata, a suradnici su mu braća Hiparh i Tetel koji vode rastrošan život i ne mare puno za državnu blagajnu. Godine 514. pr. Kr. događa se ubojstvo Hiparha, a Hipijin režim postaje okrutniji. Ubojice su bili Harmodije i Aristogiton, aristokratskog podrijetla. Prije tog događaja aristokratska obitelj Alkmeonida, koja je u Pizistratovo doba bila u izgnanstvu, ponovno je morala otići iz Atene. Alkmeonidi su planirali kako smijeniti Hipiju i zavladatai Atenom. Dobili su ugovor za obnovu Apolonova hrama u Delfima te su uvjerali svećenike koji su tumačili predskazanja proročice da kažu svakom spartanskom posjetitelju kako proročanstvo glasi da trebaju osloboditi Atenu. Spartanci su osvojili Atenu, ali zbog Hipijinog savezništva sa suparničkim spartanskim polisom Argosom. Hipija je otišao u Sigej te poslije na dvor perzijskog kralja Darija. Alkmeonidi su došli na vlast, no ne zadugo jer su ih zbacili Spartanci čiji je kralj Kleomen podržao Izagoru. Izagora je želio oduzeti građansko pravo onima koji su ga dobili za vrijeme tiranide.³⁹ Izagora je 508./507. g. pr. Kr. izabran za arhonta te je na isteku funkcije pozvao Kleomena da intervenira kako bi spriječio reforme koje je potaknuo Klisten, Megaklov sin, član aristokratske obitelji Alkmeonida. Potonji je pridobio „obične“ ljude svojim obećanjima o političkoj jednakosti (grč. *isonomia*) te je vjerojatno dao zakonski prijedlog narodnoj skupštini kojim je ignorirao arhonta. Izagora je pripadao aristokratskoj obitelji koja je bila protivnik Alkmeonida. Razlog više njegovom pozivanju spartanskog kralja Kleomena je taj što je za novog arhonta koji je trebao naslijediti Izagoru izabran Alkmeon čije ime upućuje na njegovu pripadnost protivničkoj obitelji Alkmeonida. Izagora uz Kleomenovu pomoć

³⁸ Povijest 2, 2007., 356, 357; P. Lisičar, 1971., 102, 103; A. Musić, 1942., 20; S.B. Pomeroy et al., 2004., 116-119; J. Thorley, 2004., 18, 19.

³⁹ Povijest 2, 2007., 358-361; S. B. Pomeroy et al., 2004., 122; J. Thorley, 2004., 19-21.

pokušava uspostaviti oligarhijski sustav, no nakon oružanog otpora obojica napuštaju Atenu.⁴⁰ Kleomen se htio osvetiti te je 506. g. pr. Kr. napao Atenu zajedno sa saveznicima, no pothvat je doživio neuspjeh. Herodot objašnjava kako je presudnu ulogu u pobjedi Atenjana imala sloboda govora (grč. *isegoria*) u Ateni jer je slobodna osoba motiviranija od nekoga tko se bori za svog gospodara.⁴¹

2.1.2. KLISTENOVE REFORME

Reforme koje je potaknuo Klisten bile su teritorijalne, upravne, pravosudne i vojne. Stvorio je deset novih fila te su deme postale značajne. Vijeće (bule) je uz pomoć narodne skupštine funkcionalno upravljalo državom, a sigurnost države koja je mogla biti ugrožena od vanjskih neprijatelja je bila u rukama vojnih zapovjednika, deseterice stratega. Pravosuđe je reformirano, a Klisten je navodno uveo ostracizam.

Izgleda da je Klisten po posebnom zadatku počeo provoditi reforme te da nije imao službenu funkciju. No, 525./524. g. pr. Kr. je bio arhont, nakon smrti Pizistrata kada su se Alkmeonidi vratili u Atenu, te je zbog obavljanja arhontske dužnosti bio član areopaškog vijeća. Svoje reforme je po pretpostavci proveo pomoću podrške naroda kojemu je obećao političku jednakost (grč. *isonomia*) i narodne skupštine nakon odlaska Izagore. Članovi areopaškog vijeća sigurno nisu bili skloni promjenama koje će ići na ruku širokim narodnim masama, a većina ih je postala članovima tog vijeća tijekom godina tiranide, tako da se Klisten vjerojatno nije oslonio na Areopag iako je i sam bio njegov član.⁴² Reforme koje je proveo datiraju se u godinu 508./507., ali je trebalo par godina da stupe na snagu te je možda tada postojala privremena vlada kako bi reforme zaživjele. Klisten je imao podršku nižih slojeva koji su činili većinu stanovništva. Planirao je osnažiti političku poziciju demosa, a smanjiti utjecaj aristokratskih obitelji.⁴³ Glavni izvori za njegove reforme su Herodot i Aristotel uz nekolicinu manje značajnih. Upravna struktura koju je utemeljio krajem 6. st. pr. Kr. je bez velikih promjena opstala sljedećih 300 godina, a čini se da je njegov politički sustav bio jedinstven u tadašnjem vremenu.⁴⁴ Klisten je teritorijalno reorganizirao atenski polis, napravio promjene u narodnim predstavničkim institucijama, upravi države, sudstvu i vojsci, uveo ostracizam i dao građansko pravo svim slobodnim ljudima. Nakon Solonovih

⁴⁰ J. Boardman et al, 1988., 305-307; Povijest 2, 2007., 361; J. Thorley, 2004., 20, 21.

⁴¹ J. Boardman et al, 1988., 308, 309.

⁴² J. Boardman et al, 1988., 306; J. Thorley, 2004., 19, 23.

⁴³ J. Thorley, 2004., 23-24.

⁴⁴ J. Boardman et al., 1988., 303, 309.

reformi i pada tiranide, Klistenove reforme su utrle put ka još većoj mogućnosti razvoja demokratskog sustava. Može se reći da je Klisten uredio politički ustroj polisa Atene.⁴⁵

Klisten je dao simboličnu funkciju vjerskog kulta filama koje su postojale od Solonovih reformi, dok je političku ulogu dobilo deset novoustrojenih teritorijalnih fila. Fila se sastojala od tri tritije, od kojih je svaka bila iz jednog od ovih područja: grad (grč. *asty*), obala (grč. *paralia*) i unutrašnjost (grč. *mesogeia*). Čitava Atika je podijeljena na ta tri dijela, a tada je obavljen popis stanovništva. „Eponimni heroji“ su bili mitski preci i zaštitnici fila po kojima su one dobile ime. Svećenici iz svetišta u Delfima su izabrali deset imena od stotinu legendarnih heroja. Možda se željelo uspostaviti državni kult heroja predaka jer je postojao takav kult u manjim naseljima, a cilj je bilo lakše nadziranje štovanja kulta. Tri tritije koje su činile filu u većini slučajeva su bile prostorno razdvojene i udaljene jer su pripadale drugačijim vremenskim zonama. Aristotel je pisao kako su se one ždrijebom priključivale pojedinoj fili.⁴⁶ Skupštine fila su postojale kako bi se problemi na lokalnoj razini tamo i rješavali te kako ne bi postali generator političke nestabilnosti na državnoj razini. Osim toga, skupštine fila su imale utjecaj u imenovanju stratega.⁴⁷ Tritije su se sastojale od dema. Nisu bile kompaktne teritorijalne cjeline, već su postojale enklave dema koji pripadaju udaljenijoj tritiji. Iz nekih primjera se može pretpostaviti da neke od dema nisu priključene okolnim demama i sjedinjene u tritiju jer se nalaze na području koja su bila uporište Klistenovih političkih protivnika Pizistrata i Izagore. Teritorijalni diskontinuitet je vjerojatno trebao oslabiti političke utjecaje koji ne idu u prilog reformama i Klistenovoj politici. Gustoća naseljenosti može biti razlog zbog kojega postoji pet slučajeva u kojima tritija ima samo jednu demu. Tritije su imale svoje kultove koji su stvoreni s ciljem da potisnu one lokalne što bi smanjilo političku razjedinjenost. Poveznica između lokalne i državne vlasti bile su tritije, a imenovane su najčešće po najvažnijoj demi koju su sačinjavale.⁴⁸ Deme su bile općine s nekoliko naselja na čelu sa demarhom, koje su postojale i prije Klistenovih reformi no on ih je učinio administrativnom jedinicom novog sustava. Značaj dema bio je u tome što se svaki muškarac s navršenih 18 godina upisivao u demotski popis i postao punopravni građanin. Građanin koji se preselio u drugu demu je ostajao upisan u prvotnu demu kao i njegovi potomci. Pretpostavlja se da je dema ukupno bilo 139. Prosječan broj dema po tritiji je bio četiri ili pet, no nekoliko tritija imale su samo po jednu demu, dok su neke imale čak po osam ili devet dema. Demarhu je služba trajala godinu dana i prvotno je biran glasovanjem, a od

⁴⁵ Povijest 2, 2007., 360, 361; P. Lisičar, 1971., 104-105; A. Musić, 1942., 11.

⁴⁶ Arist., Ath., 20-22.

⁴⁷ J. Boardman et al., 1988., 315-317; Povijest 2, 2007., 361, 362; J. Thorley, 2004., 24-25, 28.

⁴⁸ J. Boardman et al., 1988., 313-315, 316, 319; J. Thorley, 2004., 25

oko 451./450. g. pr. Kr. kockom. Demarh je bio predsjednik skupštine dema koja je zasjedala barem jednom godišnje. Skupština je provjeravala registracije građana zbog ukupnog broja upisanih u demu, organizirala lokalne svetkovine, svake godine određivala kandidate za bule, odobravalu natpise u čast zaslužnih ljudi u demi, izvršavala ono što naredi država i provodila proces *euthynai* za svoje službenike. Veće deme imale su svoje rizničare i religijske službenike, za razliku od manjih. U prošlosti su se građanska prava dobijala registracijom u fratriju koju je vodila neka aristokratska obitelj.⁴⁹ Deme su dobile ona imena koja su imali prije, a one deme koje su tek osnovane su imenovane po lokalnom rodu ili nekoj drugoj organizaciji. Stanovnici dema su se nazivali *demotai*.⁵⁰ Osobni identitet građanina se sastojao od njegova imena, očevog imena te imena dema kojem je pripadao.⁵¹

Klisten je ustrojio novo vijeće (bule) koje je sada imalo 500 članova, a svaka fila je davala po pedeset predstavnika starijih od trideset godina. Vijeće je imalo izvršne ovlasti te je provodilo politiku narodne skupštine. Služba je trajala godinu dana i počinjala je sredinom ljeta. Članovi vijeća bili su pripadnici imovinskog razreda zeugita i viši razredi, a dužnost su mogli obnašati dvaput u životu, i to ne dvije godine uzastopno. Pretpostavlja se da su članovi vijeća birani direktnim izborom jedno vrijeme nakon Klistenove reforme kao i arhonti. Postoji podatak da se ždrijeb koristio prije 411. g. pr. Krista, ali vjerojatno nije korišten do sredine 5. st. pr. Krista. Nakon nekog vremena i teti su vjerojatno dobili pravo na članstvo u vijeću. Tijekom vremena službovanja vijećnici su bili privilegirani time što nisu morali ići u vojsku te rezerviranim mjestima na državnim priredbama. Kruna mirte koju su nosili bila je oznaka službe. Atenska Agora bila je lokacija održavanja sjednica vijeća koji su održavani svaki dan. Točnije, postojale su odaje vijeća (grč. *bouleterion*) na Agori, a sjednice su odgađane za vrijeme festivalskih dana i loših predskazanja.⁵² Vijeće je bilo posrednik u vanjskoj politici, nadzornik financijske uprave, konjaništva i mornarice. Vršilo je provjere kvalifikacija novoizabranih službenika, pazilo na financijske malverzacije magistrata i bilo zaduženo za njihovo kažnjavanje, izrađivalo je izvještaj o stanju konjice i brodova, surađivalo s brojnim odborima, nadgledalo izbor stratega. Vijeće je imalo odbore koji su bili nadležni za posebne djelatnosti. Odbor deset trieropoioi je provjeravo planirane gradnje ratne mornarice, a postojao je i poseban odbor koji je nadzirao brodogradilište. Odbor deset logističara iz svake file je kontrolirao knjigovodstvo, na temelju čega su eutini davali izvješće o proteklom

⁴⁹ P. Lisičar, 1971., 104; J. Thorley, 2004., 25, 26, 49-51.

⁵⁰ J. Boardman et al., 1988., 310, 312.

⁵¹ M. Lang, 2004., 10.

⁵² J. Boardman et al., 1988., 319-320; J. Thorley, 2004., 28-30.

mandatu vijeća. Vijeće je objavljivalo zakone koje je skupština izglasala, koji su potom stupali na snagu, a važnije zakonske odredbe su se klesale u kamen. Originali zakona pisani na papirusu ili pergameni su čuvani u tzv. *starom bouleuterionu*. Tamo su se vjerojatno nalazili državni arhiv i hram Majke bogova. Članovi vijeća su dobijali počasni vijenac ako je mandat prošao dobro.⁵³ Stalni odbor vijeća činili su pritani kojih je bilo pedeset. Naime, pet stotina vijećnika bilo bi previše za učinkovito djelovanje, tako da je odlučeno da svaka fila predstavlja vijeće desetinu godine, od trideset i šest do trideset i devet dana. Pojam pritanija je označavao i vremensko razdoblje u kojem je jedna fila predstavljala cijelo vijeće. Pritani su bili smješteni u zgradi *tholos*, građevini kružnog oblika, smještenoj na Agori u blizini Tezejeva hrama. Dnevno je izabiran jedan od pritana ždrijebom kao predsjedavajući, epistat, koji je bio na čelu sjednica vijeća, a predsjedao je i narodnom skupštinom ako je isti dan zasjedala. Predsjedavajući je morao taj dan i noć morao provesti u zgradi *tholos* zajedno sa trećinom pritana, tako da bi u svakom trenutku mogli sazvati vijeće ili narodnu skupštinu ako se dogodi nešto nepredviđeno. U izvanrednim situacijama vijećnici su se premještali na Akropolu i tamo sastali. Epistatu su bili dodijeljeni ključevi državne riznice i državnog arhiva, a bio je i čuvar državnog pečata. Pritani su pripremali dnevni red za sjednice vijeća (bule) i narodne skupštine. Za poslove vođenja zapisnika na sjednicama biran je državni tajnik, koji je čuvao dokumente i bio nadležan za državni arhiv. Rob arhivar mu je pomagao zato što je najbolje poznao dokumente u arhivu, jer su i inače robovi čuvali javne dokumente. Služba državnog tajnika je trajala jednako kao i pritanim. Svaka dema u Atici imala je svog predstavnika u vijeću. Godišnje mijenjanje predstavnika i predsjedavajućeg na dnevnoj razini te postojanje pritana onemogućilo je utjecaj aristokracije pa je tako stvoreno neovisno izvršno tijelo.⁵⁴ Zakletva za članove vijeća uvedena je u vrijeme Hermakreonovog arhontstva 501./500. g. pr. Kr., što je proveo Klisten osobno ili njegovi sljedbenici.⁵⁵

Narodna skupština (grč. *ekklesia*) bilo je državno tijelo koje je donosilo političke odluke i određivalo smjer politike. Članovi su bili svi muški građani stariji od 20 godina. Sjednice su se održavali na brdu Pniks gdje se moglo okupiti 6.000 ljudi, a u ranim desetljećima demokracije su se izgleda održavale na gradskom trgu (grč. *agora*) te u atenskoj luci Pireju. Riječ Pniks označava prenapučeno mjesto, a sjednice su se održavale na padini u blizini Akropole gdje se nalazila prirodna udubina nalik na teatar. Prema drugim podacima, 18.000 sjedećih mjesta je bilo dostupno na Pniksu, a 25.000 ljudi je stojeći moglo

⁵³ Povijest 2, 2007., 512; M. Lang, 2004., 14, 16-18; A. Musić, 1942., 15.

⁵⁴ Povijest 2, 2007., 506-507, 512; S. B. Pomeroy et al., 2004., 122; A. Musić, 1942., 14, 15; J. Thorley, 2004., 30, 31, 32.

⁵⁵ J. Boardman et al., 1988., 325-327.

prisustvovati sjednicama. Četiri kamena „označitelja tritija“ pronađeni su u blizini Pniksa i misli se da su označivali mjesta na kojima su sjedili pripadnici pojedine tritije za vrijeme održavanja sjednice narodne skupštine, no sudeći po pisanim izvorima ljudi su sjedili ondje gdje su htjeli. Oko 30.000 ljudi imalo je pravo nazočiti, ali se čini da je bio rijedak slučaj kada je većina od tog broja bila prisutna. Oni koji su bili zaduženi za provjeru prava ljudi za nazočnost na sjednicama bili su šest leksijarha i 30 sakupljača naroda. Četrdeset puta godišnje su se članovi narodne skupštine okupljali, a u svakoj pritaciji skupština se sastajala po četiri puta. Bilo je i izvanrednih situacija kada su sazivane sjednice narodne skupštine. Dnevni red za sjednice narodne skupštine pripremali su pritani i objavljivali ga 5 dana prije njihova održavanja, dok je predsjedavajući vijeća (bule) bio nadležan za vođenje sjednice. Uobičajeni ritual bio je da se prije sjednice, odmah rano ujutro, održi molitva i žrtvovanje svinje. Potom je odmah započinjalo zasjedanje, a obično bi završilo do podneva, ali je ponekad trajalo cijeli dan. Nekoliko pritana bi iznijelo nacрте prijedloga na neko pitanje te bi onda službeni glasnik narodne skupštine dao riječ članu narodne skupštine koji se javio da govori. Postojala je govornica odakle su se oratori obraćali skupštini, a za vrijeme trajanja govora na glavi su imali vijenac mirte i bili su okrenuti leđima Akropoli. Platformu s koje su se držali govori okruživao je polukružni zid, a postojao je i oltar posvećen Zeusu. Drvene klupe i stolice za plemiće su bile raspoređene ispred govornice. Iz Eshinovog govora 340. g. pr. Kr. sačuvana su pravila za govornike u vijeću i u narodnoj skupštini.⁵⁶ Dopusšteno je bilo govoriti samo o temi koja je bila određena dnevnim redom. Nakon kraja rasprave, predsjednik narodne skupštine bi dao prijedlog na glasovanje. Glasovalo se dizanjem ruku, a bilo koji član narodne skupštine mogao je tražiti ponovno prebrojavanje ukoliko je rezultat glasovanja bio tijesan. Tajno glasovanje bilo je primjenjeno ako je tema rasprave bio pojedinac te se onda glasovalo kamenčićima. Tako se činilo prilikom *eisangelie* i ostracizma. Glasovanje je moglo biti obustavljeno na zahtjev člana skupštine zbog nezakonitosti te bi onda sud odlučio je li to bilo opravdano. Nakon što su sve točke dnevnog reda obrađene, predsjednik bi raspustio sjednicu skupštine. Sjednica se mogla raspustiti i zbog prirodnih nepogoda. Važnije odluke narodne skupštine urezane su u kamen te ih je nekoliko preživjelo, no većinom u fragmentima. Narodna skupština je imala sudske ovlasti. *Eisangelia* je ime procesa kojim se svaki dužnosnik ili građanin mogao osuditi za izdaju ili urotu protiv države te je pokazatelj snage narodne skupštine. Ovaj proces bi provodilo vijeće ili narodna skupština. Taj proces je mogao biti započet na tzv. glavnom sastanku (grč. *ekklesia kyria*) gdje se između ostaloga izglasavalo

⁵⁶ Aesch., Kata Tim. 1.35.

povjerenje državnim dužnosnicima. Ako bi netko bio proglašen krivim za veleizdaju putem tajnog glasovanja, dočekala bi ga smrtna kazna te bi bio pokopan izvan državnog teritorija. Ostracizam je proveden djelovanjem narodne skupštine.⁵⁷

Klisten je navodno uveo ostracizam, postupak čija je namjera spriječiti pojavu novog tiranina tako što se osumnjičenog za postojanje takve namjere izbacivalo iz države. Građani su odlučivali o progonstvu tako što bi zagrebali ime neke osobe na keramičkom ulomku (grč. *ostraka*) i ako bi se sakupilo bar 6.000 ulomaka, onda bi onaj koji ima najviše ulomaka sa svojim imenom bio prognan na deset godina. Dakle, iako osoba nije učinila ništa protuzakonito, mogla je biti prognana zbog toga što ju građani smatraju opasnom za državni poredak. No, imovina toj osobi nije oduzimana usprkos progonstvu. Narodna skupština je određivala svake godine hoće li glasovanje za ostracizam biti provedeno. Glasovalo se na dan koji su odredili pritani, a postavljalo se deset ulaza na Agori za pripadnike fila. Magistrati su na ulazima uzimali ulomke i prebrojavali ih kada više nije bilo novih glasača. Glasači su morali ostati u zagrađenom prostoru dok se ulomci ne prebroje kako se ne bi dogodilo ponovno glasovanje. Ako je prebrojenih ulomaka bilo manje od 6.000 onda ostracizam nije mogao biti proveden. Prije glasovanja nisu određeni kandidati za ostracizam niti su političari smjeli propagandno djelovati. Ostracizam je smišljen kako bi se demokracija zaštitila od tiranije, ali je često korišten kao sredstvo političke borbe. Aristotel uvođenje ostracizma pripisuje Klistenovim reformama koje datira u 508./507. g. pr. Kr., u vrijeme arhontstva Izagore, iako je ostracizam prvi put upotrijebljen tek 488./487. g. pr. Kr.⁵⁸ Krajem 5. st pr. Kr. ostracizam je ukinut, jer se koristio u političku svrhu. Temistoklo i Aristid su među poznatim ostraciziranim osobama.⁵⁹

Klisten je svojim reformama uredio i atensko pravosuđe. Žalbeni sudovi koji su postojali od Solona, nakon Klistenove reforme se nazivaju dikasterijom. Sudskim procesom u dikasteriji je rukovodio arhont, dok su u slučaju pljačke ili drugog nasilja slučajevi bili povjereni „jedanaestorici“. Slušao je svjedočenja osumnjičenog i tužitelja te je uzimao njihove pismene izjave. Klepsidrom je mjereno vrijeme svjedočenja, a postojali su ljudi koji su bili zaduženi za njihovo pisanje. Okrivljenik je obično dovodio ženu i djecu kako bi na taj način dobio sažaljenje suda zbog razloga kao što je siromaštvo. U tadašnjem sudstvu emotivnim govorom ili ganućem suda na neki drugi način je postojala mogućnost dobijanja

⁵⁷ Povijest 2, 2007., 500; A. Musić, 1942., 15-17; J. Thorley, 2004., 32-34.

⁵⁸ Arist., Ath. Pol., 22.1, 3-4.

⁵⁹ J. Boardman et al., 1988., 334; Povijest 2, 2007., 507-509; M. Lang, 2004., 21; A. Musić, 1942., 17-18; S.B. Pomeroy et al., 2004., 131; J. Thorley, 2004., 44, 45.

povoljnije presude. Članovi suda koji se nazivaju dikasti su odlučivali o ishodu procesa tako što su stavljali svoj disk u „osuđujuću“ ili „oslobađajuću“ urnu. Novina je bila ta da se svake godine iz svih filu biralo po 600 ljudi koji su obavljali dužnost porotnika, ali i sudaca. Morali su imati bar 30 godina, a odabirani su kockom. Nazivaju se *dikastes* i bilo ih je 6.000 ukupno, a tek su u kasnijem vremenu počeli primali plaću za obavljanje službe. Strastveni govori na ročištima su često utjecali na odluke dikasta. Tezmeteti su još od Solonovog vremena organizirali sudove i njima predsjedali. Privatni slučajevi na ovim sudovima se nazivaju *dikai*, a oni javnog značaja *graphai*. *Dikai* su građanske parnice kojima su pripadale i parnice za ubojstva, a takve su mogle biti *pros tina* i *kata tinos*. *Graphai* potječu još iz Solonovog vremena i razlikovali su se po tome što tužitelj nije sudjelovao u parnici, već ju je mogao pokrenuti bilo tko.⁶⁰ Nadalje, Klisten je donio promjenu u trajanju službe tezmeteta koja od njegovih reformi traje godinu dana. Suci dema su vjerojatno nastavili s radom, a imali su nadležnost nad manjim sporovima. Sudovi su radili oko 200 dana godišnje, s izuzetkom danâ kad je zasjedala narodna skupština i kada su bili festivali, a suđenja su se održavala blizu agore.⁶¹

Na čelu vojnog sustava bili su desetorica stratega, a ova reforma je provedena vjerojatno 501. g. pr. Kr. i to možda zbog ratnih sukoba sa Spartom, Tebom i Halkidom. Reforma se pripisuje Klistenu, iako je moguće da su za nju zaslužni njegovi nasljednici. Na funkciji su bili godinu dana, a svaki strateg je bio iz jedne file. Pretpostavlja se da su četiri stare, krvno-srodničke file i dalje birale stratega koji je zapovijedao hoplitima. Vijeće svake file biralo je kandidata za službu stratega, a narodna skupština je potvrđivala njihov izbor. Dobna granica je bila bar 30 godina kao i za svakog magistrata. Pojedinaac je mogao godinama uzastopno obnašati službu stratega. Stratezi su zapovijedali vojskom i mornaricom, a narodnoj skupštini su odgovarali za svoje postupke. Nad svojim vojnicima su imali i sudske ovlasti i mogli su sazvati sjednicu narodne skupštine ako je država bila u vojnoj opasnosti. Izgledno je postojanje 10 vojnih jedinica (grč. *taxeis*) koje su bile organizirane po filama, a svakom je zapovijedao jedan strateg. Vojna jedinica je bila podijeljena na tri postrojbe (grč. *lochoi*) koje su davale tritije. Jačanjem mornarice u sljedećem razdoblju stratezi su dobili nove dužnosti, tako da je zapovijedanje vojnim jedinicama prepušteno taksijarsima (eng. *taxiarchs*). Polemarh je bio nadređen stratezima i nakon reformi. Stratezi su bili u državnoj službi i vjerni državi, a ne teritoriju koji su dobili na upravljanje, tako da među njima nije smjelo biti sukoba oko teritorijalnog razgraničenja zapovjednih područja. Vijeće je moglo dati

⁶⁰ J. Boardman et al., 1988., 331; Povijest 2, 2007., 517; J. Thorley, 2004., 36-38.

⁶¹ J. Thorley, 2004., 36-38.

prijedlog narodnoj skupštini za njihovo sklanjanje s dužnosti, ako se to smatralo potrebnim. Pritani su kontrolirali djelovanje stratega kako se tako moćna dužnost ne bi zloupotrijebila i ugrozila stabilnost države.⁶²

Svim magistratima služba je trajala godinu dana, a oni civilni su obavljali administrativne poslove u državi. Većinom su radili u odborima od po deset ljudi, po jedan iz svake file, a kao oznaku službe nosili su vijenac od lišća mirte. Svi imovinski razredi su bili zastupljeni, a teti su bili samo u teoriji isključeni iz ulaska u službu magistrata. Svi su se trebali podvrgnuti testu (grč. *dokimasia*) prije početka službe, a provođenje ispita su nadgledali tezmoteti. Ispitom se utvrđivalo pravo i spremnost pojedinca na određenu službu, a kontrolirala se dob, postojanje atimije, gubljenja građanskih prava, i u nekim slučajevima minimalni prihod. Pojedina magistratura je bila otvorena za pojedinca jednom u životu, ali je pojedinac mogao obnašati druge magistrature u različitim godinama. Iznimka je dužnost vijećnika koja se mogla obavljati dva puta u životu i dužnost stratega koja nije bila ograničena mandatom. Budući da je pojedinac prolazio kroz proces *euthynai*, nije mogao dvije godine zaredom biti magistrat, jer se on pokretao nakon kraja službe te je trajao nekoliko mjeseci. Magistrati su za svoj rad odgovarali vijeću (bule) i narodnoj skupštini. Procesom *euthynai* je njihovo vladanje u službi bilo analizirano, čime je rukovodio odbor od deset inspektora (grč. *logistai*) koji je i podnosio izvještaj o radu magistrata specijalnom sudu od 501 člana. Odbor od deset magistrata koji se nazivaju eutini je u ovom procesu podnosio optužnicu protiv osumnjičenih službenika. Građani su mogli optužiti magistrature za zloupotrebu položaja tijekom ovog procesa.⁶³ Neki magistrati su izabirani na izborima dok su drugi odabrani kockom. Stratezi, vojni zapovjednici, oni koji su trenirali vojne obveznike, najvažniji dužnosnici za financije i neki zaduženi za religijska pitanja bili su izabirani od narodne skupštine iz redova kandidata koje su file predložile. Kandidati za ostale magistrature su birani slučajnim izborom u Tezejevom svetištu. Tezmoteti su imali nadležnost nad provođenjem ždrijeba.⁶⁴ Nakon Klistenovih reformi narodna skupština ili areopaško vijeće provodili su izbor arhonata. Bule je nadgledalo rad arhonata. Arhonti su još uvijek postajali članovi areopaškog vijeća nakon završetka službe koje je vjerojatno dobilo pravo veta, a zadržana je nadležnost sudovanja za ubojstva. Članovi areopaškog vijeća, njih 150, su se isticali bogatstvom i iskustvom, a imali su pravo da budu na još nekoj funkciji istovremeno.⁶⁵

⁶² J. Boardman et al., 1988., 326, 332-333; Povijest 2, 2007., 362-363, 515; J. Thorley, 2004., 38-40.

⁶³ Povijest 2, 2007., 502; A. Musić, 1942., 18-19; J. Thorley, 2004., 40-43.

⁶⁴ A. Musić, 1942., 18; J. Thorley, 2004., 40-41.

⁶⁵ J. Thorley, 2004., 43-44.

Svi građani su prije stupanja u službu morali položiti zakletvu da će poštovati zakone. To se obavljalo ispred sjedišta arhonta bazileja gdje se nalazio zavjetni kamen.⁶⁶

Postoje dvojbe na koji način su se arhonti birali nakon Klistenovih reformi. Na osnovi Aristotelovog podatka da su se arhonti prije 487./486. g. pr. Kr. birali direktnim izborom, a isto tako i njegovog podatka o Solonovoj odredbi o dvije faze izbora arhonata, mogu se postaviti određene pretpostavke.⁶⁷ Ako je Klisten zadržao dvije faze izbora arhonata, može se nagađati da su se kandidati za arhonte birali direktnim izborom iz fila, a da je onda narod odlučivao tko će od kandidata postati arhont. Postoji mogućnost da je narodna skupština direktno birala arhonte. Pretpostavlja se da je Klisten zadržao Solonovu odredbu kako se arhonti biraju iz reda pentakoziomedimna i moguće hipeja. Herodot daje podatak da je polemarh u vrijeme Maratonske bitke, Kalimah, izabran „ždrijebom graha“ i da je samo formalno nadređen stratezima.⁶⁸ Moguće je da su arhonti birani izravno, a da se potom ždrijebom odlučivalo koje će arhontstvo zauzeti. Od 487./486. g. pr. Kr. arhonti su se birali ždrijebom, a navodno je svaka fila davala 50 kandidata. Arhontska služba je od tada samo simbolična, a na slabljenje njene važnosti upućuje 500 kandidata iz čijih se redova biralo ždrijebom.⁶⁹

2.1.3. EFIJALTOVE I PERIKLOVE REFORME I POKUŠAJ USPOSTAVE OLIGARHIJE

Nove reforme u atenskom političkom sustavu uvodi Efijalt. On je bio čovjek vođen demokratskim idejama koji je zaslužan za umanjivanje utjecaja areopaškog vijeća. Otac mu se zvao Sofonid, a o njemu se još zna da nije bio bogat te da je jednom prilikom vodio neku pomorsku ekspediciju. Godine 462./461. g. pr. Kr. predložio je narodnoj skupštini da areopaškom vijeću oduzme većinu ovlasti. Možda je ukinuta nadležnost areopaškog vijeća nad procesom *eisangelia*. Filohor iz 3. st. pr. Kr., piše da je Efijalt uveo sedam čuvara zakona (grč. *nomophylakes*), no o njima saznajemo iz govora Dinarha iz 320-tih g. pr. Kr. tako da je malo vjerojatno da se može uvrstiti u Efijaltove reforme. Vjerojatno je ukinuto pravo veta areopaškog vijeća na odluke narodne skupštine i vijeća (bule), pa od tada Areopag više nije „čuvar zakona“.⁷⁰

⁶⁶ M. Lang, 2004., 8.

⁶⁷ Arist., Ath.Pol. 22.5, 7.3, 8.1.

⁶⁸ Hdt, VI, 109, 2.

⁶⁹ J. Boardman et al., 1988., 320; J. Thorley, 2004., 54.

⁷⁰ D.M. Lewis et al., 1992., 69-72; J. Thorley, 2004., 55.

Čovjek koji je bio protiv smanjivanja moći areopaškog vijeća bio je Kimon, Miltijadov sin i utjecajni atenski aristokrat. Vodio je prospartansku politiku i Efijaltova reforma koja je umanjivala ovlasti areopaškog vijeća se provela dok je Kimon na Peloponezu pokušao pomoći Spartancima u gušenju helotskog ustanka poznatog kao Treći mesenski rat. Kimon je na Peloponez otišao sa 4.000 hoplita, a njegovu vojnu intervenciju odobrila je narodna skupština. Morao se vratiti u Atenu zbog spartanskih sumnji u njegov savez s helotima i zbog toga što atenski odredi nisu pokazivali učinak na bojnopolju. Efijaltova reforma se provela u Kimonovoj odsutnosti jer bi on kao aristokrat bio protivan njenom provođenju. Areopaškom vijeću je ostalo pravo suditi za ubojstva s predumišljajem i slučajeve svetogrđa, a oduzete su mu ovlasti nadzora nad poštivanjem zakona. Efijaltovom reformom ili u razdoblju neposredno nakon nje, navodno 457. g. pr. Kr., bilo je dozvoljeno zeugitima postati arhontima i članovima areopaškog vijeća. Ista pretpostavka vrijedi i za uvođenje nadzora dikasterije nad sudovanjem arhonta. Prvi podaci o djelovanju pritana su iz razdoblja nakon Efijaltove reforme, tako da je moguće da je Efijalt zaslužan za stvaranje odbora pritana.⁷¹

Pretpostavlja se da je u sklopu Efijaltovih reformi uveden postupak zvan *graphe paranomon*, iako o njegovoj uporabi nema podataka prije 415. g. pr. Krista. To je postupak kojim su se čuvali državni ustav i zakoni. Svaki građanin je mogao upozoriti narodnu skupštinu na uvođenje protuustavne zakonske odredbe, nakon čega bi slučaj završio na sudu gdje bi porota od 501 člana odlučila je li se građanin opravdano pozvao na korištenje ovog postupka. Narodna skupština je ponekad odlučivala bez suda, ali je tada sud mogao poništiti odluku skupštine. Odluka bi rezultirala novčanom kaznom za onoga tko je ugrozio ili kršio zakone, a osoba koja je ispravno upozorila na nepoštivanje zakona bila bi nagrađena. No, ako ta osoba ne bi dobila barem petinu glasova suda, ostala bi bez 1.000 drahmi i građanskih prava. Ipak, ako je prošlo 12 mjeseci od čina koji je prekršio zakon, okrivljena osoba se nije mogla krivično goniti, ali se nezakonita odredba koja je donesena ukidala. Zakonitost sumnjive odredbe prije eventualnog ukidanja bi branili zakonski predstavnici (grč. *syndikoi*) izabrani od institucija narodne skupštine i vijeća koje bi konačno presudile.⁷²

Nakon što je Efijalt ubijen, vodstvo atenskih demokrata preuzima Periklo koji je bio njegov suradnik za provođenja reforme 462./461. g. pr. Krista. Periklo je bio dobar govornik i političar u čije vrijeme je atenska demokracija doživjela vrhunac. Imao je aristokratsko podrijetlo. Dužnost stratega obnašao je od 443. do 429. g. pr. Krista, posjedujući

⁷¹ D.M. Lewis et al., 1992., 72-75, 79; P. Lisičar, 1971., 145, 146; A. Musić, 1942., 11; J. Thorley, 2004., 56.

⁷² Povijest 2, 2007., 518; J. Thorley, 2004., 57-58.

izvršnu vlast u svojim rukama jer je Atena provodila vojnu politiku. Nijedan drugi strateg nije imao utjecaj na narodnu skupštinu kao Periklo. Godine 451./450. pr. Kr., Periklo uvodi primanje plaće od 2 obola dnevno za dikaste, a tada ili malo kasnije i za članove vijeća (bule) koji su primali pet obola svaki radni dan, pritani šest obola, a epistat deset obola dnevno. Pošto je sudstvo bilo važan element demokratskog sustava, a u poroti je obično sudjelovalo nekoliko stotina građana, uvedena je mistoforija, tj. primanje plaće za rad u državnoj službi, kako bi i siromašniji građani bili dio demokratskog sustava. Bogatiji građani su uvođenje mistoforije vidjeli kao pokušaj ostvarivanja popularnosti nekih političara sklonih demokraciji. Izgledno je da su teti mogli postati magistrati i članovi vijeća od ovog razdoblja. Kao što je već navedeno, meteci i robovi nisu bili građani. Od Periklova vremena, točnije od 451./450. g. pr. Kr., atenskim građanima smatrani su samo oni kojima su oba roditelja Atenjani. Najvažnija institucija Periklovog doba je narodna skupština (grč. *ekklesia*) iz razloga što je predstavljala narod i bila obilježje atenske demokracije. Ona je proglašavala zakone, nametala poreze i odlučivala o ratu i miru. Svi punoljetni muškarci s građanskim pravom su sudjelovali u njenom radu tako što su govorili na sjednicama ili predlagali nacrt zakona. Svakih deset dana je održana bar jedna sjednica, dok se početkom 5. st. pr. Kr. narodna skupština sastajala nekoliko puta godišnje. Rasprave na sjednicama su vodile političke interesne grupacije, ali ne u današnjem smislu, dok je stupanj sudjelovanja pojedinih prisutnih bio različit. Također, oni koji su živjeli u udaljenijim dijelovima države rjeđe su bili prisutni na sjednicama. Sjednice su se održavale i po kišnom vremenu, ako je na dnevnom redu bila neka važna tema. Sve zakonske prijedloge prije stupanja na snagu trebali su potvrditi vijeće (bule) i pritani. Taj princip se zove *probouleusis* i umanjivao je zakonodavnu snagu narodne skupštine. Vijeće je moglo dati i svoj prijedlog zakona, pa su tijekom 5. st. pr. Kr. ponekad osnivani odbori (grč. *syngrapheis*) u tu svrhu. Tajnik je bio službenik koji je čitao dokumente na sjednicama narodna skupštine i vijeća (bule). Službeni dokumenti su se počeli objavljivati u većem broju nakon Efijaltove reforme pa su građani imali uvid u učinke demokracije. Zasiurno je bilo teškoća provoditi dosljednu politiku dulje vrijeme zbog čestog mijenjanja dužnosnika. Stratezi su imali poseban položaj te su mogli sazvati narodnu skupštinu kada su htjeli. Ratni heroji u Ateni su obično poslije vojne karijere ostvarili i političku. Nakon Periklove smrti vojska i politika su se razdvojile kao zanimanja, ali to nije sprječavalo stratege da se uključuju u politička zbivanja. U administraciji polisa, ljudi su bili razdijeljeni na odbore, a mandat je trajao godinu dana i većina su birani ždrijebom.⁷³

⁷³ Povijest 2, 2007., 506; D.M. Lewis et al., 1992., 76-87; P. Lisičar, 1971., 147; S.B. Pomeroy et al., 2004., 145-148; J. Thorley, 2004., 58, 59.

Nakon poraza atenske vojske na Siciliji 413. g. pr. Krista tijekom Peloponeskog rata, dvije godine potom u Ateni se uvodi oligarhija. Alkibijad je poslao poruku Atenjanima kako će pridobiti Perzijance da se bore na njihovoj strani ako uvedu oligarhiju. Perzijanci nisu ni vojno ni financijski pomogli Atenjanima, a uvođenje novog poretka i stvaranje novih državnih institucija izglasala je narodna skupština koja je bila demoralizirana porazom na Siciliji. Ipak, takvo izglasavanje je bilo moguće samo zbog odsutnosti dijela članova narodna skupštine, mornara koji su u to vrijeme bili smješteni na otoku Samu, i koji bi se protivili oligarhiji jer su pripadali siromašnom sloju. Oligarhijski sustav je funkcionirao od lipnja do rujna 411. g. pr. Krista, a izvršne ovlasti je imalo vijeće 400 bogatih građana, dok je narodnu skupštinu zamijenila nova skupština od 5.000 građana koji su pripadali hoplitima. Izbio je građanski rat jer se mornarica na Samu pobunila protiv novog ustava, ali je priznala „skupštinu 5.000“ i još neke reforme. Oni koji su podržavali oligarhiju, nazivali su ovakav poredak ustavom svojih predaka koji je bio dio tradicije, za razliku od inovacije kao što je za njih bila demokracija. Završetkom građanskog rata ukida se „vijeće 400“, a na snagu stupa Teramenov ustav. Dobio je ime po bivšem članu oligarhijskog „vijeća 400“ koji se početkom sukoba priklonio demokratskoj strani. Glavno državno tijelo Teramenovim ustavom postaje „skupština 5.000“. Ovaj umjereni oligarhijski politički sustav ukinut je u ožujku 410. g. pr. Krista, kada je ponovno uspostavljena demokracija.⁷⁴ Tada je stvorena skupina *nomothetai* koja je bila zadužena za pisanje zakona. Zakoni skupine *nomothetai* su ustvari bili kompilacija atenskih zakona iz prošlosti, uključujući, između ostalih, Drakonove, Solonove, Klistenove propise, a kodifikacija je završena do 400./399. g. pr. Krista. *Nomothetai* nisu stvoreni samo za priliku stvaranja zakona, već su nastavili postojati u sljedećem razdoblju. Oni su prihvaćali ili odbijali zakonske prijedloge vijeća (bule) ili narodne skupštine. Birani su ždrijebom svake godine iz reda 6.000 dikasta.⁷⁵

Godine 404. pr. Kr. Atena dočekuje kraj Peloponeskog rata na gubitničkoj strani. Ratni pobjednik, spartanski vojskovođa Lisandar, navodno je postavio uvjete mira među kojima je bila i uspostava oligarhije u poslijeratnoj Ateni. Spartanci su nametnuli odbor tridesetorice, čiju je vladavinu prisilno odobrila narodna skupština, a sedam stotina spartanskih vojnika je smješteno u Atenu kako bi dali vojnu podršku režimu. Teramen i Kritija su bili vodeći ljudi iz redova odbora tridesetorice. Kritija je bio ljubitelj spartanskog državnog uređenja, Platonov rođak i Sokratov učenik. On je izravno odgovoran za stradavanje uglednih i bogatijih građana. Sudsku vlast je imalo vijeće (bule) čije je članstvo popunjeno

⁷⁴ P. Lisičar, 1971., 153; A. Musić, 1942., 11; S. B. Pomeroy et al., 2004., 218-220.

⁷⁵ J. Thorley, 2004., 60.

imućnijim građanima što je bila odlika oligarhijskog sustava. Punopravnim građanima proglašena je skupina od jedva 3.000 ljudi, dok su protivnici režima progonjeni i ubijani. Podržavatelji demokratske restauracije pod vodstvom Trazibula su izbjegli iz Atene i smjestili se u Tebi odakle su namjeravali ugroziti oligarhijski režim. Građanski rat je trajao od uspostave vladavine „tridesetorice“ u rujnu 404. g. pr. Kr. do njenog pada u svibnju 403. g. pr. Kr. Čelnici oligarhijskog poretka tragično stradavaju, Teramen od ruku svojih suboraca jer je bio sklon kompromisu s protivnicima i zato što se zalagao za umjereniju vladavinu, a Kritija je život izgubio krajem rata boreći se za očuvanje oligarhijskog sustava. Demokracija je nanovo oživljena nakon građanskog rata, uz pristanak Spartanaca. Spartanski kralj Pauzanija je bio zaslužan za sklapanje mira, jer je isposlovao amnestiju za poražene članove odbora tridesetorice koji su se mogli vratiti u Atenu bez straha da će biti osuđeni zbog ratnih zločina. U Atenu se iz izgnanstva vraća Trazibul sa svojim borcima te se ponovno uspostavlja demokratski sustav.⁷⁶

Principi po kojima je demokracija funkcionirala u 4. st. pr. Kr. ostali su jednaki kao u prošlom razdoblju. Sredinom stoljeća pripadnici svih imovinskih razreda su mogli obnašati bilo koju državnu dužnost, no to novo pravilo odnosi se na punopravne i punoljetne muške građane. Govorništvo je bilo najvažnija stavka u političkom životu, a oni koji su imali moć govora bili su jako cijenjeni. U doba helenizma Atena je imala autonomiju koju je stekla zbog poštovanja vladara prema njenoj kulturi i povijesti. Godine 338. pr. Kr. vojsku grčkih saveznika je porazio Filip II. kod Heroneje, nakon čega je Atena potpala pod Makedoniju. Učvršćivanju atenske autonomije je pomogla i jaka trgovačka i ratna mornarica. Nakon smrti Aleksandra Velikog, Atenjani su bili uzrokom rasplamsavanja lamijskog rata (323.-322. g. pr. Kr.), u kojem ipak nisu uspjeli izboriti slobodu. U vrijeme nemira i borbi dijadoha za prijestolja i teritorije, Atena se nastojala prikloniti onoj strani koja će joj donijeti neovisnost. Više nije imala političku važnost, no ostala je kulturni centar i nakon dolaska Rimljana u Grčku 146. g. pr. Kr.⁷⁷

⁷⁶ P. Lisičar, 1971., 154; A. Musić, 1942., 12; S. B. Pomeroy et al., 2004., 226-227.

⁷⁷ P. Lisičar, 1971., 204, 230; S. B. Pomeroy et al., 2004., 237-238.

3. ZAKLJUČAK

U 10 st. pr. Kr. udareni su temelji polisa Atene, dok je sinoikizam proveden do kraja 8. st. pr. Krista. U to vrijeme Atena je bila monarhija sa svojim nasljednim vladarima. U međuvremenu, stvaraju se dužnosti arhonata koji su zapravo nametnuli novo državno uređenje pod aristokratskom dominacijom koje je postojalo gotovo cijelo 7. st. pr. Krista. Nakon arhontske službe, bivši arhonti prelazili su u areopaško vijeće koje je simboliziralo aristokratsku moć.

Prve zakone je napisao izvjesni Drakon, 621. g. pr. Krista, i nisu sačuvani u potpunosti tako da se ne mogu pomnije analizirati, iako postoje neki podaci o njima. U 6. st. pr. Kr. se događaju važne promjene koje su utjecale na daljnji tijek događanja. Solon je bio reformator koji je prvi dirnuo u nepovredivu aristokratsku vlast, tako što je dao neka prava i onima koji nisu pripadali aristokratskom krugu. Prvenstveno je dao širem puku zaštitu u sudovima (*heliaia*) te je legitimirao podjelu građana na imovinske razrede, pa se pretpostavlja da su oni imućniji koji nisu pripadali aristokratskom krugu imali neki politički utjecaj. Od njegova vremena uz aristokratsko areopaško vijeće postoji i vijeće (*bule*). Prema sačuvanim izvorima, doba Pizistratove vladavine je vrijeme ekonomskog i kulturnog uzdizanja Atene. Njegova čvrsta vlast je bila antiaristokratska, tako da su suzbijene aristokratski pokušaji za uspostavom vlastite dominacije. Povoljno je bilo to što se nisu događale borbe među aristokratskim plemstvom, a građani su u Pizistratovo doba bili u većoj mjeri ekonomski jednaki. Klistenove reforme su provedene u zadnjem desetljeću 6. st. pr. Krista. On je teritorijalno reorganizirao atenski polis, na način koji je obustavio njegovanje regionalnih partikularizama i širenje negativnih političkih utjecaja iz nekih središta, a reforma je bila i tim funkcionalnija, jer su postojale manje teritorijalne jedinice koje su imale svoje institucije na lokalnoj razini. Državne institucije odgovorne za unutrašnju i vanjsku politiku polisa bile su vijeće (*bule*) i narodna skupština. Sastav vijeća (*bule*) je izmijenjen jer je članstvo povećano, a članovi su mogli biti pripadnici tri viša imovinska razreda. Narodna skupština, čiji su članovi svi muški punopravni građani od 20 ili više godina, je donosila odluke, a vijeće ih je provodilo. Klisten je reformirao pravosudni i vojni sustav, a navodno je uveo ostracizam, u što se sumnja jer je prema dostupnim podacima dosta kasnije upotrijebljen tj. 488./487. g. pr. Krista.

Efijalt i Periklo su ljudi koji su zaslužni za dostizanje takvog stupnja demokracije, kakav je bio tijekom 5. st. pr. Kr. u Ateni. Još uvijek su postojali aristokratski simpatizeri koji su željeli oligarhiju, a ti problemi su otklonjeni ostraciziranjem glavnog pobornika oligarhije Kimona i oduzimanjem ovlasti areopaškog vijeća prema kojoj je bio

čuvar ustava, što je inicirao Efijalt. Nije više bilo zapreka ka vladavini naroda, tako da je u Periklovo vrijeme narodna skupština predstavljala takvu vladavinu, jer su njeni članovi mogli biti svi punopravni građani bez obzira na imovinski razred. Državne institucije su dobro funkcionirale, pa je Periklovo doba u izvorima zapamćeno kao razdoblje blagostanja. U vihoru Peloponeskog rata, pred kraj 5. st. pr. Kr. razvio se i građanski rat između pobornika oligarhije i demokracije, no to se završilo restauracijom demokratskog sustava.

SAŽETAK

Pregled povijesti atenskog ustava je zapravo put od nastanka monarhije do razvoja demokracije. Prvo državno uređenje koje je antička Atena imala bilo je monarhijsko. Postojale su dinastije čiji su nasljedni kraljevi vladali. Vremenom kraljevska dužnost postaje izborna, a pojavom arhonta i polemarcha gubi političku moć. Početkom 8. st. pr. Kr. monarhiju zamjenjuje vladavina aristokracije. Arhontat i areopasko vijeće su važne institucije tog razdoblja koje je obilježila borba među aristokratskim plemstvom.

U Ateni nije bilo pisanih zakona do 621. g. pr. Kr. jer je do tada vladalo običajno pravo. Pisanje prvih zakona u Ateni koji nisu sačuvani u cijelosti, pripisuje se aristokratu Drakonu, a bili su na lošem glasu zbog navodno nemilosrdnih propisa. Tijekom 6. st. pr. Kr. reforme aristokrata Solona i vladavina tiranina Pizistrata su oslabile utjecaj aristokracije i tako otvorile prostor za veće institucionalne promjene u budućnosti. Među Solonovim reformama je bilo stvaranje novog vijeća uz postojanje starog areopaskog vijeća. Građani su se mogli žaliti na postupanje državnih službenika sudu, pa su bili zaštićeni od samovolje vladajućih, što prije nije bio slučaj. Tiranin Pizistrat nije ukidao Solonove propise, a njegova vladavina je imala pozitivnu ulogu u suzbijanju moći aristokrata. Klisten je čovjek čija je uloga u političkoj povijesti Atene nemjerljiva. Napravio je opsežnu reformu ustava koja se tiče upravljačkog, vojnog i pravosudnog sustava. Pripisuje mu se uvođenje ostracizma, postupka koji je trebao zaštititi ustav od ugroze tiranije.

Sljedeće stoljeće je bilo doba procvata najveće antičke demokracije. Prvo je Efijski dokrajčio posljednje tračke aristokratske moći koji izvire iz ovlasti areopaskog vijeća. Potom je njegov suradnik Periklo nastavio s radom zbog kojega se njegovo ime povezuje sa demokracijom i zlatnim dobom Atene. Razvijena je funkcionalna vladavina naroda, a tako se naziva jer su svi imovinski razredi imali svoj udio u političkom životu. Narodna skupština je najvažnija institucija ovog vremena. No, ipak u plodovima demokracije su mogli uživati samo punopravni građani. Atensko državno uređenje doživljava turbulencije krajem 5. st. pr. Kr., ali oligarhijska vlast se ne zadržava dugo te se ukida. Reformatori ustava antičke Atene ostat će zabilježeni u povijesti kao ljudi koji su postavili temelje političkog funkcioniranja zapadne civilizacije.

Ključne riječi: antička Atena, demokracija, političke institucije

Development of Democratic Institutions in Athens

Summary

History of Athenian constitution is actually a path from the establishment of monarchy to the development of democracy. First governmental organization of ancient Athens was monarchy. It had dynasties whose hereditary kings ruled. In a later stage kings were elected, and by emergence of archont and polemarch, kings had lost their political powers. By the beginning of the 8th century BC aristocracy grasped the power and monarchy was overthrown. Archonty and the Areopagus council were important institutions of the period which was marked by the contest within aristocracy.

There were no written laws in Athens till 621 BC, because custom laws were in force. Writing of the first laws in Athens, which are not preserved, was attributed to aristocrat Draco, and they had bad reputation because of alleged ruthless regulations. During the 6th century BC reforms of aristocrat Solon and reign of tyrant Pisistratus weakened influence of aristocracy and opened space for greater institutional changes in the future. Among Solon's reforms was creation of a new council (boule) alongside the old Areopagus council. Citizens could complain to court about work of state officials, so they were protected from self-will of regime, which was not the case in the previous period. Tyrant Pisistratus did not abolish Solon's laws, and his reign had positive effect in suppression of aristocratic power. Cleistenes was a man of an immeasurable role in political history of Athens. He made extensive reform of the constitution concerning governmental, military and judicial systems. Introduction of ostracism was attributed to him, which was a process that was to protect constitution of threat of tyranny.

Next century was the age of florescence of greatest ancient democracy. Ephialtes first finished off last traces of aristocratic power that sprung from authorities of the Areopagus council. Then his associate Pericles continued the work, which was the reason why his name is connected with democracy and golden age of Athens. Functional rule of people was developed, and it is called like that because all property classes could participate in political life. Assembly (*ekklesia*) was the most important institution of the period. But, only the full-fledged citizens could enjoy fruits of democracy. Athenian constitution went through a turbulent period by the end of 5th century BC, but in the end the oligarchic regime was abolished. Reformers of the ancient Athenian constitution will be recorded as people who built foundations of political functioning of the Western civilization.

Key words: ancient Athens, democracy, political institutions

4. LITERATURA

- Aristotel, Aristotelov Ustav atenski*, preveo Niko Majnarić, Zagreb: JAZU, 1948.
- Aristotel, Politika*, preveo Tomislav Ladan, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1992.
- J. Boardman – N. G. L. Hammond – D. M. Lewis – M. Ostwald, 1988., *The Cambridge Ancient History, vol IV., Persia, Greece, and the Western Mediterranean c. 525 to 479 B.C.*, Cambridge, 1988.
- Povijest, 2 - Povijest*, sv. 2: Egipat i antička Grčka, ur. E. Cravetto, Zagreb: Europapress holding d.o.o., 2007.
- Herodot, Povijest*, preveo Dubravko Škiljan, Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
- M. Lang, 2004., *The Athenian Citizen: Democracy in the Athenian Agora*, Athens, 2004.
- D. M. Lewis – J. Boardman – J. K. Davies – M. Ostwald, 1992., *The Cambridge Ancient History, vol V., The Fifth Century B.C.*, Cambridge, 1992.
- P. Lisičar, 1971., *Grci i Rimljani*, Zagreb, 1971.
- A. Musić, 1942., *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb, 1942.
- Plutarh, Usporedni životopisi*, preveo Zdeslav Dukat, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009.
- S. B. Pomeroy et al., 2004., *A Brief History of Ancient Greece: Politics, Society and Culture*, New York, 2004.
- J. W. Roberts, 1998., *City of Sokrates. An Introduction to Classical Athens*, 2. izd., London, 1998.
- R. K. Sinclair, 1988., *Democracy and participation in Athens*, New York, 1988.
- J. Thorley, 2004., *Athenian Democracy*, New York, 2004.
- Tukidid, Povijest Peloponeskog rata*, Zagreb: Matica hrvatska, 2009.